

PÜSKÜLLÜ BELA: DİYARBAKIRLI OSMAN NÛRÎ PAŞA DİVAN’INDA FES

Gülay DURMAZ¹

ÖZET

Diyarbakırlı Osman Nûrî Paşa, 19. yüzyılda yaşamış bir devlet adamı ve şairdir. 19.yüzyıl büyük değişimlerin yaşandığı bir yüzyıldır. Bu değişimler hemen her alanda kendini göstermiştir. Ancak yapılan yenilikler, eskiye olan bağlılıklar bu dönemin sancılı bir dönem olmasına neden olmuştur. İmparatorluğun son dönemi olması nedeniyle gücünü yitirmesi ile Avrupa’yı model olarak alması bu oluşumlarda etkilidir. Osman Nûrî Paşa da içinde bulunduğu dönemde gerek şiir alanında gerekse toplumsal kültürel alanda yaşanan değişimleri Divan’ında işlemiştir. Fes de bu konulardan biridir. Geleneksel bir yapıya sahip olan toplumun kılık kıyafetteki değişimin simgesi olan fesin kullanımına dair beyitler bu makalenin konusu olacaktır.

Anahtar Kelimeler: 19.yüzyıl, değişim, şiir, fes.

ABSTRACT

A Great Nuisance: “FEZ” in Osman Nûrî Paşa From Diyarbakır Divan

Osman Nûrî Pasha from Diyarbakır was a statesman and poet, who lived in nineteenth century. There had been big changes in the nineteenth century. These changes revealed themselves in almost every avenue. However, the novelties and attachment to the past caused this century to be painful. Empire’s modeling Europe due to losing its power with the decline also affected this century’s being a tough

¹ U.Ü Fen-Edb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

period. In his Divan, Osman Nûrî Paşa also handled the changes in the poetry as well as in the culture. Fez was one of those issues. The couplets related to the use of fez, which was the symbol of the changes in the clothing of a traditional society, would be the subject of this article.

Key Words: 19th century, change, poetry, fez.

19. Yüzyıl ve Fes:

Diyarbakırlı Osman Nûrî Paşa 19. yüzyıl da yaşamış bir devlet adamı ve şairdir. 19. yüzyılda birçok açıdan değişim yaşanmıştır. Bu değişimlerden biri, kılık kıyafet konusundadır. Özellikle de fesle ilgili yaşananlar toplumda önemli bir yer tutmaktadır. Osman Nûrî Paşa'nın Divan'ında da fesle ilgili beyitler dikkat çekici ölçüdedir. Bu makalenin konusunu Divanda yer alan tarifıyla püsküllü bela (Fes) oluşturmaktadır. Bunun için şair ve dönemle ilgili gerekli bilgilerin konunun aydınlatılabilmesi için gerekliliği açıktır.

Diyarbakırlı Osman Nûrî Paşa'nın Hayatı hakkında çeşitli kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Bunların başında Şevket Beysanoğlu'nun "Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları" eseri gelmektedir. Buna göre:

"Osman Nûrî Paşa, Diyarbakır eşrafından Şeyh-zâde İbrahim Hafid Paşa'nın oğludur. 1217/1803 Diyarbakır doğumludur. Tahsilini tamamladıktan sonra memleketinde bazı memuriyetlerde bulunan Osman Nûrî Paşa, 1830'da Bağdat'a gitmiş, Vali Ali Rıza Paşa zekâsını ve bilgisini takdir ettiğinden maiyetine almış ve ona Beylerbeyi rütbesini vermiştir. Uzun müddet Bağdat ve havalisinde bulunan Paşa'nın Şam vilayetine tayini üzerine Diyarbakır'a dönmüştür. Sonra İstanbul'a giden Osman Nurî Paşa, 1848'de Urfa mutasarrıflığında, 1850'de Kars sancağı kaymakamlığında ve daha sonra da Muş, Mardin mutasarrıflıklarında bulunmuştur. Bu son memuriyetinden ayrılarak memleketi Diyarbakır'a gelip yerleşmiş ve 1272/1856'da vefat etmiştir. Mezarı Fatih Cami'nin bitişiğindeki mezarlıkta, babasının yanındadır. Müretteb Divan'ı vardır. Ölümüne, hemşehrisi Said Paşa şu tarihi söylemiştir: "*Gülşen-i Adn'e mürur eyledi Osmân Pâşâ*" (Beysanoğlu, 1996:321).

Osman Nûrî Paşa, Fatin Tezkiresinde (Sarıkaya, 2007: 703) de benzer bir biçimde şöyle geçmektedir:

"Nâzım-ı mumâ-ileyh Osmân Nûrî Paşa Diyârbakır'lı Şeyh-zâde müteveffâ İbrâhim Paşa'nın mahdûmu olup mukaddemâ cânib-i Bağdad'a 'azîmet ve birçok vakt ikametle Bağdad Valisi esbak Ali Rızâ Paşa merhûmun himmet ü iltimâsiyle uhdesine rütbe-i mîr-i mîrânî bi't-tevcîh müteveffâ-yı müşârün-ileyhin vefâtından sonra Dersa'âdet'e bi'l-muvâsala iki yüz altmış dört senesi Urfa sancağı ve iki yüz altmış altı senesi Kars

sancağı ve ba'dehu Muş kazası ve muahharen Mardin sancağı kaymakamlığına me'mûr ve ta'yîn buyrulmuştur. Mûmâ-ileyhin divânçe olacak miktâr eş'ârı vardır."²

Kaynaklardan anlaşılacağı gibi hem devlet adamı hem şair olan Diyarbakırlı Osman Nûrî Paşa'nın hayatı görev yerlerine göre şekillenmiştir. Müretteb bir divanı olan Paşa'nın hayatına dair bilgileri divanında da yakalamak mümkündür. Örneğin,

Semt-i vatana düşmedi yol cevr-i felekle

Bir nice zamandır bu garîb illere düştüm

G. 307/2³

derken şair, gurbette bulunmaktan yakınmaktadır. Benzer beyitleri divanında bulmak mümkündür. Eserde aynı zamanda yaşadığı döneme ait bilgiler de yer almaktadır.

Osman Nûrî Paşa'nın yaşadığı dönem 19.yy.dır ve İmparatorluk bu döneme III. Selim'in (1789-1807) saltanatının son yıllarında girmiştir. Bundan sonra IV. Mustafa (1807-1808), II. Mahmut (1808-1839), Abdülmecit (1839-1861), Abdülaziz (1861-1876), II. Abdülhamit (1876-1909) tahta geçmiştir. III. Selim Avrupa'nın gerek askerî gerek teknik alanlardaki üstünlüğünü görüp devletin ıslahı gereğine samimiyetle inanmış bir hükümdardır. Onu takip eden II. Mahmut, Abdülmecit, Abdülaziz ve II. Abdülhamit dönemleri hep Batı medeniyeti ile karşılaşan Osmanlı'nın bu yeni ve cazip güç karşısındaki davranışlarını yansıtır. Böylece önce askerî alanda başlayıp daha sonra diğer alanlara yansıyan reform hareketleri değişik tarihlerde birbirinden az çok farklı bazı adlarla anılmıştır: Nizam-ı cedit, Tanzimat, İslahat, Kanun-ı Esasi, Meşrutiyet vb. (Okay, 2006:54)

Yapılan reform hareketleri, geleneğine bağlı Osmanlı toplumu için bir hayli zorlu bir sürecin başlangıcı olmuştur. Osmanlıda batılılaşma ve modernleşme çabaları ile başlayan süreçte giyim kuşamla ilgili reformlar ilk olarak orduda başlamış, devlet görevlilerinde ve daha sonra sivil halk tarafından uygulanmıştır. Bu reformlar devlet tarafından uyulması zorunlu kurallar olduğu için, gerek askerî gerekse sivil hayatta zaman zaman direniş süreci yaşamıştır. III. Selim'le başlayan ancak II. Mahmut gerçekleştirdiği kıyafet inkılabı Batılılaşma yolundaki önemli bir adımdır. II. Sultan

² “Adı geçen şair, Osman Nuri Paşa, Diyarbakırlı Şeyh-zâde merhûm İbrahim Paşa'nın oğludur. Önce Bağdat'a gitmiştir ve uzun süre orada bulunmuştur. Kendinden önceki merhûm Bağdat Valisi Ali Rızâ Paşa'nın yardımcıları ile kendisine Beylerbeyi rütbesi verilmiştir. Adı geçen valinin vefatından sonra İstanbul'a gelerek iki yüz altmış dört senesinde Urfa sancağı ve iki yüz altmış altı senesi Kars sancağı ve sonra Muş kazası ve ardından Mardin sancağı kaymakamlığına atanmıştır. Kendisinin Divânçe olacak kadar şiiri vardır.

³ Diyarbakırlı Osman Nuri Paşa Divanı üzerinde çalıştığımız eserdir.

Mahmut, ilk kez “üniform” olan bir askerî giyim tasarlama girişimi kararı almış, ordu kıyafetlerinin batılılaşması, sultanların da batılı komutanlar gibi üniformalar giymelerini gerektirmiş, yeni düzenlemelerle tüm devlet görevlilerinin fes giymesini zorunlu tutmuştur. (Koca 2009:20)

II. Mahmut’un fes giyme zorunluluğu ile kendini gösteren yenilik anlayışı, 1826’da Yeniçeri ocağını kanlı bir şekilde kaldırdıktan sonra, yeniçerilik hatıralarını da tamamen yok etmek için kökten bir kıyafet inkılabı gerçekleştirmek istemesiyle ilgili olmasına bağlanabilir. Yeni kurduğu orduda askere setire pantolon giydirmiştir. Fakat baş için uygun bir serpuş⁴ bulunamamış “şubara” denilen ve yeniçeri tarafından hiç giyilmemiş bir nevi keçe külahlar üzerine sarıklar sardırılmıştır. Devrin ünlü vezirlerinden Mehmed Hüsrev Paşa, 1826 kaptan paşalık makamında donanma ile Akdeniz’de iken Türk bahriyelilerini Avrupa devletlerinin donanmalarında olduğu gibi sıkı askerlik talimini uygulamış ve 1827’de İstanbul’a dönerken donanma efradının başına Tunus’tan satın aldığı fesleri giydirmiştir. Paşa İstanbul’da fesli bahriyeleri padişahın bir Cuma namazı alayına çıkarmış, nizam içindeki askerlerin başındaki al fesler hem padişah hem de halk tarafında çok beğenilmiş ve II. Sultan Mahmut fesi kara askeri için de bir serpuş olarak kabul etmiştir. Kara askerlerinin deniz askerlerinden ayırt edilmesi için de Asâkiri Mansûre feslerine eğri bir sarık sardırılmıştır. Üstelik sadece askerlere değil, bütün devlet memurlarının ve ulema efendilerinin de fes giymesi için yeni bir kıyafet nizannâmesi yapılmış, burada memurların askerden ayırt edilmesi için, feslerine hiçbir şey sarmamaları, yani dalfes giymeleri tespit edilmiştir. Yalnız ulema efendiler için fesin etrafına beyaz bir dülbend sarmaları bir imtiyaz olacağı belirtilmiştir. Fes, aşırı muhafazakâr ham sofularla yeniçerilik geleneğine bağlı esnaf, fesi, sade dal fes giymemekte ısrar edince asker feslerindeki sarıklar kaldırılmıştır. Esnafın feslerine yemeni, çenber, yazma, dülbend gibi şeyler sarılmasına izin verilmiş ve fes halk arasında bundan sonra yayılmıştır. Böylelikle fes yaşamın içine girmiş, şairler tarafından işlenmeye başlanmıştır. (Koçu,1969:113). Fesin takılış tarzı, kişilerin toplumun içindeki yerini de belli etmeye başlamıştır.

Osmanlı imparatorluğunda giyimde statüyü temsil eden bir unsur özellikle başlık olmuştur. Bu bakımdan II. Mahmut’un fes giyme

⁴ ser: Farsça bas; Puşiden: Farsça giymek. Serpuş, basa giyecek şey, bas kisvesi; yüzyıllar boyunca memleketimizde erkekler ve kadınlar tarafından basa giyilen şeyler çok çeşitli olmuştur. Ve bunların hepsi eski Türk giyim kuşamında, eski Türk Tuvaletinde çok önemli yer almıştır. Eski Türk serpuşlarının isimleri şunlardır: *kavuk, külah, takke, fes, tas, kukuleta, pusu, kalpak miğfer, hotoz, tepelik, taç, şapka*; Bunların içinde de kavuk, külah, takke ve şapkanın çeşitli isimler altında pek çok çeşitleri olmuştur. (Koçu 1967: 204)

mecburiyetini şart koşması Müslüman vatandaşların gayri Müslimler ile aynı statüde görülmesi olarak algılanmış ve bu bakımdan fesin kabul edilmesinde güçlüklerle karşılaşmıştır. Cemaatlerin kılık kıyafetlerinde Tanzimat sonrasında dikkat çeken yön, ayrımcılığın terk edilerek ortak semboller üzerinde ittihad-ı Osmani anlayışını yaşama geçirme düşüncesinin hâkim olmasıdır. Milliyetçilik düşüncesinin çok uluslu imparatorlukların kâbusu haline geldiği 19. yüzyılda, fesin Osmanlı ruhunu yansıtacak ortak bir sembol olarak yaygınlaşması, bir anlamda çok uluslu imparatorluğun, Osmanlılık anlayışının aradaki her türlü farkı gölgeleyen adeta örten simgesel bir ifadesi olmuştur: Devletin ayrımcılığı kaldırma konusundaki girişimleri, karşı çıkanlar olduğu kadar birçokları tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır. Fes, pantolon devlet görevlisi sınıfların yeni üniforması haline gelmiştir. (Koca 2009:75)

II. Mahmut, reformların kalıcılığını sağlamak ve yeni Osmanlı imajını benimsetmek için kendisi örnek olmuştur. Ordu kıyafetlerinin batılılaşması, sultanların da batılı komutanlar gibi üniformalar giymelerini gerektirmiştir. (<http://prints.sdu.edu.tr/3231TS00487.pdf>)

Fes

Fes, sözlüklere şu şekilde belirtilmiştir: Şemseddin Sami'nin Kamus-ı Türki sözlüğünde “Fas şehrinde icat edilmiş kırmızı renkli baş kisvesidir.”(Sami 2010: 995) Pakalın ise “insanların başlarını havanın tesirinden korumak için kullandıkları yünden yapılmış serpuşlardan birinin adıdır.” şeklinde belirtirken (Pakalın,1983:613) Büyük Türkçe Sözlükte fes ,“Şapka yerine kullanılan kırmızı, kalın çuhadan yapılmış, tepesinde püskülü olan, silindir biçiminde başlık.” Şeklinde tanımlanmıştır. Osmanlı imparatorluğunun son yüzyılı içinde erkeklerin kullanımı için resmi olarak kabul edilmiş kırmızı renkli bir serpuştur. Giyildiği devirlerde çeşitli olarak kalıplanmış ve o zaman için değişik modalarda püsküllerle süslenmiştir.

Fesin çok eski bir tarihi vardır. Anadolu'nun mitolojik çağlarında Frikyalı Kralı Midas'ın icat ettiği "Frikyalı Kûlahı" fesin dedesidir denilmektedir. Frikyalılarından sonra fesin eski örnekleri olan çeşitli kırmızı kûlahlar Romalılar, Bizanslılar, Rönesans asırlarında İtalyanlar giymişlerdir. Fesin icat edildiği yer olarak Türk sözlüklerinde Fas gösterilmektedir. İslamiyetin yayılışından sonra fes giyilen ilk Müslüman ülke Fas'tır. Cezayirli ve Tunuslular da Faslılar gibi fes giymişlerdir. 16. yüzyılda Cezayir Osmanlı imparatorluğuna ilhak edildiğinde ve bu ülkede kuvvetli bir deniz akıncıları teşkilatı kurulduğunda, o deniz akıncıları başlarına fes giymişlerdir. Bu yüzden fes, Türkiye'de 16. yüzyılda da giymeye başlanmıştır. 17.yüzyılda yaşamış olan Evliya Çelebi de bu durumu doğrulayan bilgiler vermektedir. Kısaca 16. ve 17. yüzyıllarda erkek fesleri Cezayirli gemicilerin başlarında görülürken İstanbul hanımları ise daha o asırlarda başlarına fes giymeye başlamışlardır. Günlük ev hayatında başını hotozdan çok tepelikler, inciler, elmaslarla bezenmiş, altın tellerle işlenmiş feslerle süslemiştir. (Koçu 1969:116) Fesle ilgili olarak biçiminden rengine püskülünden giyiliş tarzına kadar birçok şekilde özellik bulunmaktadır. Nûrî Divan'ında da bu özellikleri örneklendirecek beyitlerin olması o dönem toplumunun fese olan ilgisini göstermesi bakımından önem taşımaktadır:

Fes-Biçim

II. Mahmut devrinden 1925 yılına kadar fesin şekli devir devir değişmiştir. Bir saksıya benzeyen fesin tablasının darlığına, genişliğine ve alından tabla kenarına kadar yüksekliğine göre değişen fes şekillerine kalıp denmiştir. "İlk fesler Mahmutiye kalıp" fesler diye anılmıştır. Bu dönemdeki fesler, mavi ipek püskülünün arkası uzun, önü kakül gibi kısa ve oldukça geniştir. Yüksekliğin muntazam görüntüsünün bozulmaması için fesin içi kartonla desteklenmiştir. (<http://prints.sdu.edu.tr/3231TS00487.pdf>)

Nûrî de muhtemelen bu feslerin büyük ve yüksek olduğunu ifade etmek için olsa gerek, "Gisuların tuzağına düşmemek için fesler yüksekte uçmaya başlamıştır." diyerek bu tip fesleri anlatmaktadır:

Dâm-ı gîsûya düşerse bildigim yokdur rehâ
Başladı âniñ için pervâze gör bâlâda fes

G. 195/5

Genel görünüşü bu şekilde olan fes, ortaya çıkışından sonra padişahların istekleri doğrultusunda değişikliğe uğramıştır. Şehzadelerin ve vezirlerin fesleri elmaslarla süslenmiş, murassa fesler olmuştur. Abdülmecid zamanında fes, küçülmüş bugünkü şeklini almıştır. (Koçu,1969:115)Sultan Abdülmecit törenlerde fesine elmaslı sorguç takmıştır (Mecidiye Kalıp), Sultan Abdülaziz kendi zevkine mahsus kalıta fes giymiş, yüksekliği az ve tablası da darca olan bu şekil feslere "Aziziye Kalıp denilmiştir. II.

Abdülhamit zamanında fesin kalıbı tekrar değişmiş, daha dikçe “Hamidiye Kalıp giyilmiştir. (<http://eprints.sdu.edu.tr/3231TS00487.pdf>)

Birçok fes çeşidi vardır. Dal(sade)fes, eğri fes, tabla fes, fino fes, Tunus fesi, Cezayir fesi, babayâne, kel örten, ayıp kapayan, limon kabuğu, saksı dibi, vb. (Öztekın, 2006:233) Fes, genel olarak eğri, kas üstüne kadar eğik, yan, arkaya doğru vaziyetlerde giyilirdi. Bazen ön tarafta tabla ile fesin yanlarında meydana gelen çukura kibar çevrelerde “Yar Teknesi”, külhanbeyi çevresinde de “Kuş Yuvası” denirdi. Boyun ve kulakları örten feslere “Baba Yanı”, “Efendivari”, ıslanıp bozulmuşuna “limon kabuğu”; sıfır kalıba çekilmişine “Tablakâr”, kenarı kıvrılmış saçlarla süslü olarak giyilenine “Kapatma Sümbül Saksısı” gibi adlar verilir. Bunların dışında “Kel Örten”, “Ayıp Kapayan”, “Yandım Allah”, “Horoz bigi” adları ile anılan fesler de vardı. Daha eski dönemlerde “Ali Kurna” denilen Tunus fesleri, “İskender”, “Davut Vezir”, “Poti”, “Çifte Pehlivan”, “Bol Fırt”, “Kıbarlara Mahsus”, “Sıllık”, “Hereke” gibi isimler taşıyan fesler kullanılmıştır. (<http://eprints.sdu.edu.tr/3231TS00487.pdf>)

Aşağıdaki beyitler sade fese örnek oluşturan beyitlerdir. İlk beyitte kâkülün kokusunun feyzinden sarhoş olan sade feslerden söz edilmektedir:

Sâde fes mi sâde bermest ü harâb-ı kâkülün
Feyz-i bûyundan olurlar âlem-i bâlâda mest G. 31/5

Sade fes, güzellik ve heybet verici bir şekildedir:

Böyle gör rengin edâ la’lin kaba kecrev revîş
Behçet-ârâ heybet-efzâ bir şekildir sâde fes G. 195/10

Fes-Püskül

Fes denince akla hemen püskülü de gelmektedir. Bu yüzden püsküllü bela, fesi tarif etmektedir. Feste püskülün nasıl kullanıldığını Koçu şu şekilde ifade etmektedir: Osmanlı’da daha 16. yüzyılda fesi ilk defa giymiş olan Cezayirli gemicilerin fesinde püskül olup olmadığı bilinmemektedir. II. Mahmut döneminde fes, püskülle süslenmiştir. Püskül, fesin sadece bir süs parçasıdır. (Koçu,1969:115)

Püskülün kullanımı ile ilgili bilgilerin açıklamasında Koçu şöyle devam etmektedir: Püskül, iplikten, ipekten, sırmadan yahut ince telden yukarısı top ve aşağısı dağınık askının, askı şeklindeki süsün adıdır. “Püskürmek” kökünden yapılmış isimdir. Aslı “püskür” olup eskiden beri “püskül” diye söylenegelmiştir. İplikten ve ipekten yapılmış mavi ve kara püsküller fesin bir süsü olmuştur. II. Mahmut zamanda önceleri iplik ve ipek tel salınmış püsküller kullanılmıştır. (Abdülmecit zamanında ise püsküllerde tel ipek yerine burma ibrişim kullanılmıştır.) Fesin üst tablası kenarından fes etrafa saçak şeklinde salınan bu püsküllerin fes tablası üstünde karışıp

dolaşmaması için “ferahi” denilen mukavvadan kesilmiş yahut madeni olarak yapılmış daire şeklinde plaklar kullanılırdı. Fakat buna rağmen fes etrafına dökülen püskül, saçak, savruldukça yine karıştığı, şekli bozulduğu, saçak halindeki güzelliği kaybettiği için, gereği kullanılması zorlaşmıştır. Bu zorluk karşısında tel saçak püsküller yerine, burma top püsküller feslerde kullanılmıştır. (Koçu 1969: 195)

Turra, kâkül hep birbirinden beladır ama püsküllü bela denince akla hemen fes gelir:

Turrası kâküli heb biribirinden belâ
Fesde püskülü belâ ama kıyâmet perçem G. 288/13

Fesle nedir ol şive-i hüsnünde cilâlar
Bu hüsn ü bahâlar

Âşıkâ mübârek ola püsküllü belâlar
Hem cevr ü cefâlar G. 129/1

Kakülün püskülü kıskanması ile o da baştan çıkmaması mümkün değildir:

Reşk-âver olub püsküle kâkül görünüşde
Çıkdı o da başdan

Maglub ider elbet bizi dâhi bu hevâlar
Ey akl-ı duâlar G. 129/2

Sevgilinin âşıkları püskül gibi bir tarafa atması ise üzücüdür. Âşıklar, eğer bir hataları varsa bunların bağışlanmasını dilemektedirler:

Uşşâkıñı püskül gibi bir yâne bırakma
Ey sâdece fesli

Lutf eyle nola itmiş ise sehv ü hatâlar
Sen eyle atâlar G. 129/3

Bazen de püskül tuzak olmuştur. Bela olarak bilindiği için de gönül cevrine püskülün bela tuzağı olmasına şaşmamak gerekmektedir:

Cevr-i dile püskül ne aceb dâm-ı belâdır
Çün kâkül-i hoş-bu

Sevdâya salub Nûriye çok itdi ezâlar
Bu resme edâlar G. 129/5

Püskülün her bir telinde ayrı bir anlam vardır. Çünkü bu teller bin perişan hatır, gönül bağlamıştır. Böylece fes de püskül de âlemi dağıtmıştır.

Her telinde biñ perîşân hâturı bend eylemiş
Püskülüñ berbâde virmiş âlemi berbâda fes G. 195/6

Saçın kokusu sinede süs olarak püskül değil yaralar açmaktadır:

Sînesine dâg urmuş süsünü püskül değil
Zülf-i sünbül bü-yı bâde olalı dil-dâde fes G. 195/7

Fes-Renk

Fesin renginde de çeşitlilik vardır. Fes aslında kırmızıdır ama karaya çalan koyu güveze kadar bu rengin çeşitleri kullanılmıştır. Fes renkleri gittikçe koyulaşmak üzere kırmızı, hunnabi, orta renk al, nar çiçeği, vişne çürüğü, güvez, siyah olarak sıralamak mümkündür. (Koçu 1969: 195)

Fesin rengini belirten beyitlerde görüldüğü gibi fes, kırmızı olarak değerlendirilmiştir. Benzetmeler ise dudağın yakutunun aksinden yansıyan kadeh gibidir. Bu haliyle fes kıpkızıdır.

Aks-i yâkut-i lebinden kâse-i sahbâ gibi
Kıpkızıl fes rengiñ almış gördüm olmuş şâh-ı mest G. 31/4

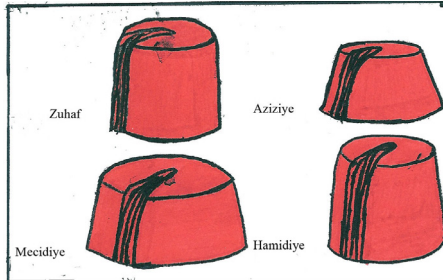
Bir kızıl mest oldı keyf-i la'l-i bû-yı zülfden
Serseri gezmekde şimdi küçe-i sevdâda fes G. 195/8

Fes- Fes Yapımı

Ortaya çıkan fes ihtiyacını karşılamak üzere ilk defa Kadırga semtinde Hazine-i Hassa'ya ait bir konakta feshâne yapılarak üretime başlanmıştır. Ancak dışarıdan getirilen düşük gümrüklü fesler karşısında Osmanlı'daki el tezgâhları zarar etmiş ve bir karşı kampanya başlamıştır. Feshâne daha önce sadece kendi açtığı dükkânlarda mal satıyordu. Daha sonra Pazar payını kaybetmemek için, Yeni Cami, Mahmut paşa, Nûrîosmaniye'de açılan dükkânlarda da feshâne damgası vurularak satılmaya başlanılmıştır. (<http://prints.sdu.edu.tr/3231TS00487.pdf>)

Fesçilik ve fes kalıpcılığı İstanbul'da yaygın birer zanaat olmuştur. Biçimi bozulan fesler kalıplanırdı. Fes, eğer kaliteli değilse, yağmurlu havalarda ıslandığında boyaları, giyenlerin yüzüne akar, o zamanların deyiimi ile giyenleri "Apukurya Maskarası" haline getirirdi. Fesler, genellikle Tunuslu ayak satıcıları tarafından, Eminönü'nde Yeni Cami, Ayasofya, Sultanahmet ve Beyazıt meydanları gibi kalabalık yerlerde satılmıştır.

16 arasında değişen muhtelif numaralara ait fes kalıpları ise "Dar Beyoğlu", "Hamidiye", "Büyük Hamidiye", "Tam Zuhaf", "Yarım Zuhaf", "Efendi Biçimi", "İzmir Biçimi" şeklinde adlandırılırdı.

Fes –Eğik Olması

Koçu, fes'in eğik olması ile ilgili olarak Ahmet Rasim'den şu satırları örnek verir. Fes, umumiyetle eğri giyilir, kaş üstüne kadar eğik olur yana, arkaya atılır. Bazen ön tarafta, tabla ile kenarında hasıl olan çukura “yar tekmesi” denilir. Zarafet dilinin yar teknesi dediği bu çukurun kopuklar arasındaki adı “kuş yuvasıdır.”(Koçu: 1969:116) Eğri fes modası, gençler arasında devam etmiş bir modadır. Uçarlı, koşarlı ve alımlı çalımlı yakışıklı delikanlılar feslerini daima bir kaş üstüne eğmişler. Bu edaya perçem, kâkül, püskül cümbüşleri de katılmıştır. (Koçu 1969:100)

“Bir söz anlamak için mi kulağına eğilmiş yoksa sarhoş olmuş mahmur şeklini mi gösteriyor.” diyen şair fesin neden eğik durduğunu açıklamaya çalışmaktadır:

Fes eğilmiş gûşuna bir söz mi tefhîm itmege
Yoksa mest olmuş düşüb mahmur şeklin gösterir G. 59/8

Nûrî sevgilinin dudağının şevkiyle sürekli içerken Fesin -eğik durmasından dolayı- onun şarap içmeden sarhoş olduğunu söylemektedir:

Şevk-i la'liyle dem-â-dem Nûri deryâ-nûş iken
Fes gibi bi-çâreyi de eyledi bi-bâde mest G. 31/6

Sabri yağmalamak için gerekli özelliklerinden biri de fesin eğik olmasıdır:

Yine yağma mı aceb kasdı metâ'ı sabrı
Fes şikest dîdesi mest turfe edâ geldi bugün G. 356/3

Fes-Kâkül

Fes, perçem ve kâkül üstünde halka halka kıvrırcık saçlar üzerindeki duruşa ve edaya ve simanın da şekline göre açar, yakışır. Kulaklara kadar geçen fes ise bönlük verir. Kenarı gisularla süslü olursa “Kapatma Sünbül Saksısı“ denilir. Püskülün fes üzerinde en makbul vaziyeti tamamen ense ortasına düşen şeklidir. Yan duruşlarla öne düşüşler ayrı ayrı manaya mevzudur. (Koçu 1969:116) Fes giyildiği zaman fesin etrafından çıkan saçların durumları da önem kazanmaktadır. Bazen kâkül, bazen perçem fesin kenarından çıkmakta ve şairin hayal dünyasında değişim anlatım şekillerine bürünmektedir:

Fes altından saçın bir kısmının görünmesi ya da saklanması anlatılır.
Kaldırub râyât-ı kâkül aldı fes iklimini
Şâh-ı hüsnüñ şimdıcik mansûr şeklin gösterir G. 59/7

Kâkülün kokusu fesin altında kalınca şair buna itiraz etmektedir:

Neden sarıyup çin-i zülf-i gerdâne
Hitâ-yı kâküli zir-i fesinde deste kalır G. 165/3

Kakül, baştan çıkıp haddini aşınca fes de onu turra gibi püskül eylemiştir:

Kâkülün başdan çıkub görmüş tecâvüzlükleriñ
Turra veş nisbetle püskül eylemiş âmâde fes G. 195/3

Festen çıkan kaküller, gisular hep aşıkları perişan eylemiştir.

Hayl-i uşşâkı perişân eyleyüb festen çıkub
Mülket-i hüsnünde sâhib-nâmdır gisûlarıñ G. 244/2

Kâküller başa sarılan sarıktan görünmezler, gizlenirler bu yüzden fes destarı ortadan kaldırmıştır. Böylece fes kenarından çıkan kaküller, görünür hâle gelmiştir.

Bildi pinhân itdigün uşşâkdan kâkülleri
Kahr idüb gönderdi destârı âdem-âbâda fes G. 195/4

Fes-Perçem

Gerek perçem olsun gerek kâküller olsun onların saçtan çıkması her zaman aşığın ilgi odağı olmuştur. Festen çıkan perçemler hatırdan hiç çıkmazlar. Fes ve perçem bir arada anılır olmuşlardır:

Zir-i fesden çikalı çıkmadı hiç hâtırdan
Virmedi hattına nezzareye ruhsat perçem G. 288/3

Zabt u teshîr olalı mülket-i ma'mûre-i fes
Nasb olundu o hudud üzre alâmet perçem G. 288/8

Saç, fes, püskül, kâkül arasındaki çekişme beyte bazen şöyle yansır:

Fese sarkındılığın aıladı zülf-i siyehiñ
Yan çıkub püsküle gösterdi metânet perçem G. 288/11

Kâküllerin üstünde fes, eğik durmaktadır:

Kâkülleri olmuş o mehiñ deste-be deste
Fes başta şikeste
Biñ sihr ü füsûn her nigeş-i nâzına beste
Ama gözü hasta G. 391/1

Fes-Zahid

Fes ve zahid başlığı Nûrî Divan'ında karşılaşılan beyitlerle ilgilidir. Şairin fesle ilgili olarak zahidi niçin kullandığını anlamak için onun Divan şiirindeki yerini bilmek gerekmektedir. Ansiklopedik Divan Şiiri sözlüğü'nde zahid "Kaba sofû Allah'ın buyruklarını yerine getirmekle birlikte, şüpheli şeylerden de kaçınan kişi. Bunlar dini konularda anlayışı kıt, her işin ancak dış kabuğunda kalabilen, derinlere inmesini beceremeyen, ilim ve imanı dış görünüşüyle anlayan, bunu da ısrarla başkalarına anlatan ve

durmadan ögütler verip topluma düzen verdiklerini sanan kişiler olarak ele alınır. Daracık dünya görüşü içine sıkışıp kalmışlardır. Dar kalıplı bilgilere bağlıdır. Hayatın acemisidirler. Bu bakımdan çok gülünç duruma düşerler. İmandan hiçbir zaman hakikate ulaşamamışlardır ve samimiyetleri yoktur. Zahidin karşısında âşık vardır. Zahidde aşk yoktur. Bu bakımdan geçimsizdirler. Zahid aşkı inkâr ettiği için bu duruma düşmüştür. Tek emelleri cennete kavuşmaktır. Güzellikleri göremezler. Başkalarını sıkır, ıstırap verirler. Bu bakımdan alaya alınırlar. Riyâkârdılar. Ellerinden ve dillerinden tespih eksik olmaz” (Pala 1995:577) şeklinde tanımlanmıştır. Elindeki teşbihi ve asası, cübbe, seccade, kabası, tarikat tacı, taylasanı ve misvağıdır. Bu kıyafet tarzı aşğın köhne aba giyiminin tam tersidir. (Şentürk1996:32)

Nûrî Divan’ında da fes karşısında zahidin sarığını övmemesi istenmektedir. Dönem 19. Yüzyıl olunca değişen toplum şartlarına uygun olarak artık zahidin karşına kıyafet açısından sunulan malzeme fes olmaktadır. Ancak şair, zahidin riyakârlığını da ihmal etmemiştir:

Dahl eyleme zâhid fese imâmeyi ögme
Sen dahi giyersin

Bir fes kadar esse saña da bâd-ı hevâlar
Gel etme riyâlar

G.129/6

Sonuç olarak; 19.yüzyıl, imparatorluğun son dönemlerini kapsamakta Batı’ya uyum sağlama çabalarını içermektedir. Bu çabaların içinde yapılan birçok reformlar vardır. Bunlar gerek siyasî, gerek askerî, gerekse toplumsal ve kültürel yönde olsun toplumda bulunan bütün kesimleri derinden etkilemiştir. Diyarbakırlı Osman Nûrî Paşa da içinde yaşadığı toplumun hem bir devlet adamı hem de şairi olarak bu değişimi yaşamıştır. Özellikle bu döneme ait yenileşme hareketlerinden biri olan kılık kıyafette yapılan düzenlemenin bir simgesi olan fes, Divan’ında yer alan konulardan biridir. “Fes”in toplum hayatındaki yerinden rengine, modeline, püskülüne, eğik olmasına kadar birçok özelliği üzerinde değişik mısralar yazan Nûrî, böylelikle 19. yüzyılın hayat sahnesinden yansıyan izleri bugüne taşımıştır.

Kaynakça:

Beysanoğlu, Şevket(1996), Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları, C.I, San Matbaası, Ankara.

<http://prints.sdu.edu.tr/3231TS00487.pdf>

Koca. Emine (2009)” 18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Erkek Modası” Türk İslam Medeniyeti Araştırmalar Dergisi. s:7 /Kış, Konya

Koçu, Reşat Ekrem(1969), Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü, Sümerbank Kültür Yayınları,

- M.Orhan Okay, (2006).Tanzimatçılar: Yenileşmenin Öncüleri(1860-1896), Türk Edebiyatı tarihi, c. 3,s.59, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, .
- Öztekin,Özge (2006), XVIII. Yy Divan Şiirinde Toplumsal Hayatın İzleri Divanlardan Yansıyan Görüntüler, Ürün Yayınları, Ankara.
- Pakalın, Mehmet Zeki(1983), Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.1 M.E. B. Yayınları, İstanbul.
- Pakalın, Mehmet Zeki(1983), Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C.1 M.E. B. Yayınları, İstanbul.
- Pala, İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, s.577.
- Sami Şemsettin (2010) Kâmûs-ı Türkî, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Sarıkaya, Orhan (2007), Tezkirecilik geleneği içinde Fatin Tezkiresi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi İstanbul.
- Şentürk, Ahmet Atilla (1996) Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfi yahut zâhid Hakkında, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Türkçe Sözlük (1998). TDK. Ankara